

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 19 (32)

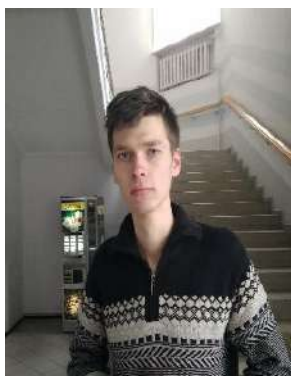
Суми – 2019

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i19.p118>

СУДОВА ПРАКТИКА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Старинський Микола Володимирович,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет

Соколенко Олексій Петрович,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання протидії булінгу під час інклюзивної освіти. В ній досліджується особливості розвитку інклюзивної освіти в Україні, звертається увага на проблеми в її запровадженні. Авторами досліджено таке явище як «булінг», його вияви взагалі та в процесі реалізації інклюзивної освіти. Авторами, на підставі аналізу судової практики виявлені та проаналізовані склад проступків, що можуть бути кваліфіковані як булінг. Доведено, що дії які об'єктивуються в упередженому ставленні або необґрунтованому відношенні окремих членів суспільства до людей з особливими потребами в процесі навчання мають кваліфікуватись як булінг. При цьому юридичний склад даного проступку має включати: об'єкт, тобто здоров'я, воля, честь і гідність особи; об'єктивну сторону, що може проявлятися в: 1) у діях чи бездіяльності щодо енергетичного (фізичного) або інформаційного (психічного) впливу на жертву (потерпілого); 2) у наслідках, що проявляються у заподіянні сильного фізичного чи морального страждання; 3) у причинному зв'язку між вказаними діями (бездіяльністю) і наслідками. Суб'єктом булінгу є учасник освітнього процесу, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, тобто дії вчинені з метою завдати фізичних і моральних страждань особі, дискредитувати, принизити честь і гідність особи, примусити до дій, що суперечать її волі, отримати певне визнання. Значну увагу автори статті приділяють характеристиці чинного законодавства України, що регулює питання протидії боулінгу. Також авторами значна увага приділяється дослідженню зарубіжного законодавства та практика Європейського суду з прав людини в яких розкриваються особливості механізмів протидії боулінгу у сфері освіти в іноземних державах. На підставі його аналізу робляться рекомендації щодо покращення правового регулювання протидії боулінгу в Україні, зокрема при реалізації інклюзивної освіти.

Ключові слова: освіта, булінг, інклюзивна освіта, правове регулювання протидії боулінгу, люди з особливими потребами.

Starynskyi M.V., Sokolenko O.P. Features of legal regulation of counteraction to bullying and its implementation in Ukraine. The article investigates legal regulation of counteraction to bullying and its implementation during inclusive education, draws attention to the problems in its implementation. The authors investigated such phenomenon as "bullying", its manifestations in general and in the process of realization during inclusive education. The authors, based on case law analysis, have identified and analyzed the corpus of the offenses that may qualify as bullying. It has been proven that actions which are bias or biased against to individual members of society by people with disabilities in the learning process should be qualified as a bullying. At the same time, the legal corpus of this offenses should include: the object (health, will, honor and dignity of the person); the objective side, which may be manifested in: 1) acts or omissions regarding the energetic (physical) or informational (mental) influence on the victim (victim); 2) in the consequences of severe physical or moral suffering; 3) in the causal link between the said actions (inaction) and the consequences. The subject of bullying is a participant in the educational process, and the subjective side is characterized by direct intent (actions taken to inflict physical and moral suffering on a person, to discredit, humiliate the honor and dignity of a person, to compel actions contrary to his will, to receive some recognition). The authors of the article pay considerable attention to the characteristics of the current legislation of Ukraine, which regulates the issue of counteracting bullying. The authors also pay considerable attention to the study of foreign law and the case law of the European Court of Human Rights, which reveals the peculiarities of the mechanisms of counteracting bullying in the field of education in foreign countries. Based on their analysis, recommendations are made to improve the legal regulation of bullying. in Ukraine, in particular in the implementation of inclusive education.

Keywords: education, bullying, inclusive education, legal regulation of bullying, people with special needs.

Актуальність. Аналіз розвитку нашої цивілізації впевнено показує, що стабільно та інтенсивно розвиваються лише ті суспільства які турбуються про свої члені. Саме ця турбота, незалежно від фізичного чи психічного стану будь-якого члена суспільства, є одним із найбільш яскравих показників не лише розвиненості такого суспільства, а і його зрілості і здатності протистояти всім можливим перешкодам на шляху його існування.

Нажаль, в нашому суспільстві все частіше з'являються на світ його члени з особливими потребами. Безумовно це прикрий факт, проте ми, від цього нікуди подітись не зможемо. Ми лише можемо прийняти цей факт та взяти всіх заходів які б допомогли новим членам нашого суспільства повноцінно жити в ньому і задовольняти свої потреби.

В цій ситуації наше суспільство пішло по шляху полегшення існування таких членів шляхом розвитку і впровадження програм їх адаптації до соціального життя і їх соціалізації. Однією з таких програм є програми інклюзивної освіти, які забезпечують реалізацію права на освіту людей з

особливими потребами, що допомагають їм соціалізуватись та виконувати суспільно-важливу і корисну роботу.

В якості основи, нашою державою, були взяті європейські програми інклюзивної освіти які вже показали свою ефективність і придатність. Україною були створені центри інклюзивної освіти, що стали значним проривом та допомогою при соціалізації людей з особливими потребами.

Разом з цим, як показує аналіз практики впровадження інклюзивної освіти, її реалізація не є безхмарною. Інколи виникають випадки нерозуміння окремими членами нашого суспільства необхідності її впровадженні і користі для людей з особливими потребами. Такі ситуації призводять до виникнення певних протиріч, що інколи об'єктивуються в упередженому ставленні або необгрунтованому відношенні окремих членів суспільства до людей з особливими потребами як дістало назву булінг.

Булінг, як соціальне явище, у сфері освіти не є новим явищем. Його прояви фіксувались вже досить давно, але при цьому йому не приділялось належної уваги і практично не здійснювали

боротьбу з ним. Як результат, значна кількість людей з особливими потребами, стикнувшись в житті з цим явищем, отримало психічні травми, що значно вплинули на їх наступне життя.

Сучасне цивілізоване суспільство, в тому числі і українське, намагаючись допомогти людям з особливими потребами, активно запроваджує механізми боротьби з цим явищем у всіх сферах суспільного, в тому числі і в сфері інклюзивної освіти. Одним з таких механізмів є протидія булінгу в інклюзивній освіті шляхом закріплення карної відповідальності за такі дії. Разом з цим, в практиці застосування цієї відповідальності виникає значна кількість проблем. Це спонукає до дослідження на науковому рівні особливостей правового регулювання боротьби з булінгом в інклюзивній освіті.

Враховуючи зазначене метою нашої розвідки є дослідження судової практики протидії булінгу у сфері освіти в цілому та у сфері інклюзивної освіти. Завданнями які ми поставили перед собою є виділення на підставі аналізу конкретних судових справ особливостей притягнення до відповідальності осіб винних у вчиненні діяння яке кваліфікується як булінг та надати рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері.

Аналіз досліджень. Не дивлячись на те, що питання протидії булінгу взагалі та його проявам і сфері інклюзивної освіти є надзвичайно актуальними, їх дослідження вітчизняними вченими недостатньо. В загальному плані питаннями регулювання сфери освіти та боротьби з негативними проявами в ній займалися такі вчені як В. В. Астахов, В. С. Куйбіда, В. К. Колпаков, В. Ф. Опришко, С. Г. Стеценко, В. Б. Рогова, М. І. Сварник, Н. З. Софій, О.Ю. Синявська, А. Л. Терещенко, Р. В. Шаповал та інші. В плані розробки практичних рекомендацій питаннями протидії булінгу займалися В.Л. Андреєнкова, В.О. Мельничук, О.А. Калашник.

Виклад основного матеріалу. Одним з пріоритетних завдань державної соціальної політики є інтегрування дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір України. В практичному плані реалізація цієї політики полягає в створенні рівних можливостей в здобутті якісної освіти відповідно до індивідуальних можливостей кожної людини. В розвинених суспільствах така політики об'єктивувалась у впровадження інклюзивної освіти, які одного з найбільш дієвих інструментів соціалізації людей з особливими потребами. Аналіз практики впровадженні інклюзивної освіти зарубіжних державах показує, що інклюзивна освіта являє собою гнучку індивідуалізовану

систему навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання.

За своєю природою інклюзивна освіта є формою інтеграції людей з особливими потребами в суспільство. Освіта дає їм можливість не лише соціалізуватись, а й в майбутньому бути корисним членом суспільства їх проживання.

Разом з цим, як було зазначено вище, не всі члени суспільства позитивно сприймають практику впровадження інклюзивної освіти. Інколи в нашому суспільстві виникають випадки нетолерантного відношення до осіб з особливими потребами під час освітнього процесі. Це призводить до виникнення конфліктних ситуацій, а інколи і до упередженого стану та певних дій щодо таких осіб.

За даними ЮНІСЕФ 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) протягом останніх трьох місяців. 24% дітей стали жертвами булінгу, і 48% з них нікому не розповідали про ці випадки[2]. Діти з особливими освітніми потребами частіше становляться жертвами булінгу ніж свої однолітки[1].

Україна як демократична і правова держава, задля боротьби з проявами нетолерантного відношення до осіб з особливими потребами запровадила відповідальність за такі дії, а саме за булінг, тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого[4].

В цьому аспекті, запроваджуючи відповідальність за булінг, Україна виконує взяті на себе обов'язки під час ратифікації Конвенції ООН «Про права дитини», відповідно до ст.19 якої держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань у тому числі від булінгу[5].

Запровадження адміністративної відповідальності за булінг в Україні є значним кроком у боротьбі з ним, проте є досить багато практичних питань, що потребують вирішення і які почали виникати під час притягнення винних осіб до відповідальності. Для їх розуміння коротко проаналізуємо правові підстави боротьби з булінгом та склад проступку за дії які

кваліфікуються як булінг і дослідимо судову практику з цього питання.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про освіту»[7] держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. Також ст. 53 цього закону закріплює право здобувачів освіти на захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти. Для підтримання нормального освітнього процесу керівник закладу освіти створює безпечне освітнє середовище, яке є вільним від насильства та булінгу, і в його повноваження входять питання розгляду заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликання засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування, співпрацює з уповноваженим підрозділом органів Національної поліції України та службою у справах дітей, повідомляє їм про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

На виконання зазначених нормативних положень Міністерство освіти і науки України в своєму від 29.01.2019 наголосило на необхідності створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти. При цьому вказувалось на необхідність при запровадженні комплексного підходу у сфері запобігання та протидії проявам булінгу (цькування)[6].

В 2018 році Кодекс України про адміністративні правопорушення був доповнений ст. 173-4 відповідно до якої булінгом (цькування) було визнано діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого[4].

Юридичним складом цього адміністративного проступку: а) об'єкт, тобто здоров'я, воля, честь і гідність особи; б) об'єктивна сторона, що може проявлятися у: у діях чи бездіяльності щодо

фізичного або психічного впливу на жертву (потерпілого); в) наслідки, що проявляються у заподіянні сильного фізичного чи морального страждання; г) причинний зв'язок між вказаними діями (бездіяльністю) і наслідками. При цьому суб'єктом булінгу є учасники освітнього процесу, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом з метою завдати фізичних і моральних страждань особі, дискредитувати, принизити честь і гідність особи, примусити до дій, що суперечать її волі, отримати певне визнання. Також варто наголосити, що відповідальність може наставати не лише за булінг як такий, а й за неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділом органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу.

Разом з тим, як показує аналіз судової практики при притягненні осіб до відповідальності виникає низка питань, що значно впливають на можливість протидіяти булінгу.

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на 09.12.2019 р. суди розглянули 316 справ про булінг (у тому числі «булінг», як часто ми бачимо помилку в Реєстрі), з яких у 123 справах було винесено рішення про накладення стягнення. Окрім того, 88 справ (28% від загальної кількості справ) відправлено на доопрацювання до органів Національної поліції, 84 справи (26%) було закрито за відсутністю складу правопорушення або у зв'язку зі спливом строку позовної давності, у 21 справі (6%) суд обмежився усним зауваженням[3].

Тобто, як бачимо практичні питання ефективності притягнення до відповідальності за булінг є досить актуальними. Як свідчать дослідники[3] майже кожна третя справа відправляється на доопрацювання до органів поліції, що свідчить про неналежний рівень знань положень законодавства представниками правоохоронних органів. Серед підстав повернення справ найпоширенішими є застосування поліцейськими тогорічної практики складання адмінматеріалів відповідно до ст. 184 КУпАП (Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей), не враховуючи положень нової спеціальної ст. 173 4 КУпАП (Булінг (цькування) учасника освітнього процесу), яка регламентує відповідальність батьків за вчинення булінгу їхніми дітьми, які не досягли 16 років.

В процесуальному плані одним з найбільш болючих питань є складання протоколу про правопорушення, як одного з основних доказів. Як показує практика, в своїй переважній більшості обставини справи викладаються в загальному вигляді, що не дає можливість суду адекватно

оцінити ситуацію, і як результат справа направляється на доопрацювання. Прикладом такої ситуації може бути справа номер 725/3137/19, що була розглянута Першотравневого районного суду м. Чернівці в 2019 р[13]. Також поширеною підставою закриття справи є відсутність будь-яких належних та допустимих доказів, які підтверджували б факт вчинення особами булінгу. Як приклад можна навести справу, що була розглянута Рожнятівським районним судом Івано-Франківської області.[10]

Досить спірною виглядає практика судів, відповідно до якої наявність у дитини особливих освітніх потреб кваліфікується як пом'якшуюча обставина для кривдника при винесенні судового рішення[11]. Уявляється, що дитина з особливими потребами, є такою, що потребує додаткової суспільної допомоги і не може самостійно захиститись. В цьому випадку, вважаємо, що така обставина є не пом'якшуючою, а обтяжуючою обставиною.

Ще однією проблемою під час розгляду прав про булінг є належне її супроводження відповідними фахівцями. Як приклад можна навести справу, що була розглянута Дубенським міськрайонним судом Рівненської області[12]. В процесі розгляду судом було встановлено, що мати дівчинки є глухонімою і сурдопереклад здійснювала її донька, оскільки, відповідного фахівця в Дубенському районі немає, а також спілкування відбувалось шляхом переписки.

Таким чином підсумовуючи викладене можемо узагальнити в виокремити такі виявлені практичні проблеми притягнення осіб до відповідальності за булінг як: а) проблеми процесуального характеру (неналежне фіксування правопорушення та неналежне складення протоколу, як основного доказу); в) проблеми кваліфікації; в) проблеми забезпечення доступу до правосуддя (відсутність необхідних фахівців).

Як уявляється перша і друга з виділених проблеми має бути вирішена підвищенням кваліфікації осіб, що задіяні у процесі як фіксації правопорушення так і прийняття рішення по суті. Третя виділена проблема може бути вирішена шляхом належного матеріального забезпечення суду як основного державного органу, що здійснює правосуддя.

Також цікавим для нашого дослідження, в аспекті вдосконалення протидії булінгу та дискримінації осіб з особливими потребами є практика Європейського суду з прав людини. Враховуючи предмет нашого дослідження наведемо дві показові справи які дають державам напрямки вдосконалення підходів до уникнення

дискримінації осіб з особливими потребами в освіті.

Рішення ЄСПЛ у справі *Çam vs Turkey*. ЄСПЛ вказав на те, що не створення достатніх умов для сліпого учня є порушенням Європейської конвенції з захисту прав людини. Зміст цієї справи був у тому, що в 2004 році сліпий студент подав заяву про вступ до Турецької національної музичної академії, яка є частиною Стамбульського технічного університету, та успішно здав вступні іспити. На завершення, університет направив студента на проходження дослідження в лікарні щодо його фізичного стану. За результатами проведеного медичного дослідження було встановлено, що вказаний студент може відвідувати заняття, на яких наявність зору не обов'язкова. Університет подав роз'яснювальний запит до лікарні щодо того, чи зможе студент фізично брати участь у навчанні, тому що всі заняття в академії потребують наявності зору. У відповідь на це лікарня внесла зміни в результати проведеного дослідження щодо того, що студент не зможе брати участь у навчальному процесі. Студент звернувся з позовом проти університету до національних судів в Туреччині, проте вони не задовольнили позов. ЄСПЛ, дослідивши обставини справи, вказав на те, що наявне порушення ст.2 і 14 Конвенції про права осіб з інвалідністю[8].

Рішення ЄСПЛ у справі *Enver Şahin v Turkey* (2018)[9]. ЄСПЛ визнав, що створені для учня з паралічем умови не відповідали його реальним потребам і завдавали шкоди його свободі. Суть цієї справи полягала в тому, що студенту в інвалідному візку було важко пересуватися в межах університету, тому він звернувся до університету з проханням створити йому належні технічні умови для навчання. Університет відмовив на його прохання посилаючись на проблеми з фінансуванням, замість цього запропонувавши найняти для нього асистента, який буде возити його по 3-поверховій будівлі університету. Суд визнав, що будівля університету була збудована в 1988 році, а тому не будувалася з додержанням вимог нормативно-правових актів щодо спеціального навчання, проте університет все одно повинен був сприяти технічному переобладнанню будівлі і приміщень навчального закладу. Щодо запропонованої університетом альтернативи у вигляді асистента, суд у своєму рішенні постановив, що таке рішення є порушенням прав учня на приватність та гідність, через те, що наявність асистента є порушенням можливості учня жити максимально вільно і незалежно від інших. Суд, при цьому, посилався на норми Конвенції про права осіб з інвалідністю про

належні умови для осіб з інвалідністю під час проходження ними навчання.

Аналіз зазначених справ дає можливість говорити про те, що ЄСПЛ, вирішуючи справи виходить з максимального захисту прав людини не дивлячись на її певні вади. В цьому аспекті державам та суб'єктам освітнього процесу варто більше уваги приділяти матеріальним питанням забезпечення реалізації освітніх прав людей з особливими потребами.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все вище викладене можемо говорити, що на сучасному етапі розвитку нашої держави питання протидії булінгу у сфері освіти є надзвичайно актуальними та такими що потребують вирішення. Не дивлячись на наявну нормативну базу, що врегульовує питання протидії булінгу, в

практичному плані виникає низка питань, що впливають на ефективність та об'єктивність притягнення до відповідальності за булінг. Вважаємо, що вони можуть бути вирішені шляхом підвищення кваліфікації осіб, що задіяні у процесі як фіксації правопорушення так і прийняття рішення по суті, а також шляхом належного матеріального забезпечення суду як основного державного органу, що здійснює правосуддя.

Досліджуючи практику ЄСПЛ ми можемо говорити про те, що для уникнення ситуацій прояву булінгу чи дискримінації людей з особливими потребами державам та суб'єктам освітнього процесу варто більше уваги приділяти матеріальним питанням забезпечення реалізації освітніх прав цих людей.

Література:

1. Kelly Lynn Mulvey, Lauren McMillian, Matthew J. Irvin. Youth Cognition Surrounding Bullying of Peers With Disabilities: Inclusion, Intervention, and the Role of the Group // Електронний ресурс: режим доступу: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1063426618799737>
2. UNICEF launches an anti-bullying campaign. Електронний ресурс: режим доступу: <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/4180-unicef-launches-an-anti-bullying-campaign>
3. Булінг — стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. Електронний ресурс: режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling-stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. Електронний ресурс: режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
5. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Електронний ресурс: режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Лист Міністерства освіти і науки України від 29.01.2019. Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) від 18 грудня 2018 р. №2657- VIII.
7. Про освіту: Закон України від 23 лютого 2018 р. Електронний ресурс: режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
8. Рішення ЄСПЛ по справі ÇAM v. TURKEY. Електронний ресурс: режим доступу: <https://www.legislationline.org/documents/id/20775>
9. Рішення ЄСПЛ по справі Enver Şahin v. Turkey. Електронний ресурс: режим доступу: <http://training.ccbe.eu/wp-content/uploads/2018/02/Press-release.pdf>
10. Справа номер 350/539/19 Електронний ресурс: режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81420676>
11. Справа номер 359/8597/19. Електронний ресурс: режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84674161>
12. Справа номер 559/2482/18 Електронний ресурс: режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77817017>.
13. Справа номер 725/3137/19. Електронний ресурс: режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82418090>